

PAPER DETAILS

TITLE: Kitabı Bulgatu'l-Mustak Fi Lugati't-Türk We'l-Kifçak Eserinin Kastamonu Nüshasındaki
Hapaxlar ve Tek Tanıklı Örnekler Üzerine

AUTHORS: Musa Salan, Mustafa Zengin

PAGES: 167-187

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3878253>

KİTÂBU BULĠATU'L-MUŞTÂK Fİ LUĠĠT-T- TÜRK WE'L-KİFÇÂK ESERİNİN KASTA- MONU NÜSHASINDAKİ HAPAXLAR VE TEK TANIKLI ÖRNEKLER ÜZERİNE

Bu çalışma, yazar Mustafa Zengin'in Doç. Dr. Musa Salan'ın danışmanlığında Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda sürdürdüğü yüksek lisans tezinden hareketle üretilmiştir.

Öz: Memluk Türkçesi, iki dilli sözlük-gramer eserlerini ihtiva etmesi ve tarihî Kıpçakçanın kısıtlı varlığını yansıtmaları açısından tarihî Türkçenin önemli bir dönemini teşkil eder. *Kitābu Bulġatu'l-Muštāk fī Luġātī't-Türk we'l-Kifčāk* adlı eser de başlığında "Kıpçak" ibaresini taşıyan yegâne Türkçe eser olup Memluk sahasının önemli sözlük-gramer eserlerinden biridir. Bu eser, yakın zamana kadar tek bir nüsha - Paris nüshası - ile bilinmekteyken Karagözlü ve Salan'ın 2022 yılında yayımladıkları çalışmayla birlikte eserin başka ve içerikçe daha geniş bir nüshası Türkoloji okuruna sunulmuştur. Yazarların beyanına göre -Kastamonu nüshası olarak adlandırdıkları- bu nüshada Paris nüshasında bulunmayan 759 sözcük tespit edilmiştir. Paris nüshasının söz varlığı daha önce Ananiasz Zajaczkowski ve Gülhan Al-Türk tarafından tarihî karşılaştırmaya tabi tutulup eserin içerdiği söz varlığı doğrulanmıştır. Bununla birlikte Karagözlü ve Salan'ın çalışmasında sistemli bir tarihî karşılaştırma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Paris nüshasında bulunmayan sözcükler kapsamında *hapax legomenon* (tek örnek) durumunda olan 46 sözcük ve bu eserden önce hapax durumunda olan 22 sözcüğün Kastamonu nüshasındaki varyantları ele ele alınıp bu sözcüklerle ilgili etimolojik ve leksikolojik yorumlamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memluk Kıpçakçası, Hapax Legomenon, Tek Örnek, Moğolca Alıntılar, *Bulġatu'l-Muštāk Fī Luġātī't-Türk We'l-Kifčāk*, Etimoloji, Tarihî Dil Bilimi, Söz Varlığı.

On The Hapaxes and Rarely Attested Words in the Kastamonu Copy of *Kitābu Bulġatu'l-Muštāk Fī Luġātī't-Türk We'l-Kifčāk*

Abstract: Mamluk Turkish constitutes a significant period of Turkish language in terms of having bilingual dictionary-grammar works and reflecting the limited existence of early Kipchak. *Kitābu Bulġatu'l-Muštāk fī Luġātī't-Türk we'l-Kifčāk* is the only Turkish work with the phrase "Kipchak" in its title and is one of the significant dictionary-grammar works of the Mamluk field. Until recently, this work was known only in one copy, the Paris copy, however with the publication of Karagözlü and Salan's work in 2022, another and more extensive copy of the work was presented to the reader of Turkology. According to the authors, 759 words that are not found in the Paris copy are identified in this copy, which they call the Kastamonu copy. The vocabulary of the Paris copy was previously subjected to historical comparison by Ananiasz Zajaczkowski and Gulhan Al-Türk, and the vocabulary of the work was confirmed. Moreover, there is no systematic historical comparison in Karagözlü and Salan's study. In this study, 46 words which are not found in the Paris copy and are in the group of hapax legomenon and different variations of 22 words in the Kastamonu copy which are hapaxes before this work are discussed and etymological and lexicological interpretations of these words are given.

Keywords: Mamluk Kipchak, Hapax Legomenon, Mongol Loan-words, *Bulġat Al-Muštāk Fī Luġāt Al-Türk Wa Al-Kifčāk*, Etymology, Lexicon, Historical Linguistics

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
55. SAYI / VOLUME
2024-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

1) Doç. Dr. Musa SALAN

Bartın Üni.
Edebiyat Fak.
Çağdaş Türk Leh. ve Ed. Böl.

msalan@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7624-7614

2) Mustafa ZENGİN

T. C. Millî Eğitim Bakanlığı

zengin-mustafa@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1073-2013

Gönderim Tarihi
Received
22.04.2024

Kabul Tarihi
Accepted
20.05.2024

Atıf
Citation
Salan, Musa ve Mustafa Zengin.
"Kitābu Bulġatu'l-Muštāk Fī Luġātī't-Türk We'l-Kifčāk Eserinin Kastamonu Nüshasındaki Hapaxlar ve Tek Tanıklı Örnekler Üzerine." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 55, 2024, ss. 167-187.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

0. Giriş

Kitābu Bulğatu'l-Muštāk fi Luğāti't-Türk we'l-Kifcāk adlı eser Memluk Türkçesinden günümüze ulaşan önemli eserlerden biridir. Eser, Paris nüshasındaki baklava dilimi satır stiliyle çağdaşı olan eserlerden belirgin şekilde ayrılır. Eserle ilgili detaylara Paris nüshasının kapağındaki bilgiler sayesinde vâkıf olabiliyoruz. Buna göre eserin müellifi İmâm Cemalu'd-din ebu Muhammed 'Abdullah et-Turki isminde bir Türk'tür (Blochet 300). Müellif eserini, 'Alauddin Bilik (Beylik) el-Kibcaki'nin *el-envāru'l-muḍiye* (الانوار المضية) ve 'İmadu'd-din Davud ibn 'Ali ibn Muhammed el-varrak el-Mısrî'nin *el-şahîh min ed-durretu'l-muḍiye* (الصحيح من الدرّة المضية) eserlerini derleyerek yazmıştır (Blochet 300). Eserin yazılış tarihi bilinmiyor; ancak yine Paris nüshasının ilk sayfasında (terci-i bend'den sonra) Ebûbekir isimli bir okurun düştüğü h. 855 (m. 1451) tarih nüshanın bu tarihten önce yazıldığına işaret eder (Latince tabiriyle *terminus ante quem*) (Zajaczkowski XIV). Zajaczkowski'ye göre bu eser en geç XV. yüzyılın başında yazılmış olmalıdır (XIV). Eserin yazılış yeri esere işlenmiş bir bilgi değildir. Blochet, bu konuda Kahire tahmininde bulunmuştur (300). Zajaczkowski ise eserdeki leksikal malzemenin işaret ettiği coğrafya, eserin Arapça dil malzemesinde klasik Arapçanın dışında, Suriye Arap ağzlarından ve eski Süryaniceden unsurlar olması hasebiyle eserin Suriye'de yazıldığını ileri sürer (XIV-XV). Karagözlü ve Salan da her iki nüshada bulunan *şiş börek* adlı yemek adının Şam'da XV. yüzyılda yazılan *Kitabu't-tibāha* adlı eserde bulunması bugün de Mısır haricindeki Orta Doğu bölgesinde işletilmesi açısından Zajaczkowski'nin Suriye görüşünü destekleyici bir veri sunmuşlardır (22).

Bahsedildiği üzere söz konusu eser uzunca bir süre tek bir nüshası, yani Paris nüshası ile, bilinmekteydi. Nüsha bugün Paris Millî Kütüphanesi (Paris Bibliothèque Nationale) Türkçe elyazmalarının ekler bölümünde 293 kayıt numarasıyla korunmaktadır.¹ Nüsha 88 varaktan oluşur, fakat bu yazmanın 1-6 varaklar arasında *Bul.* ile herhangi bir ilgilisi olmayan, XVII. yüzyılda 'İrakî mahlaslı bir şair tarafından nestâlik stilinde yazılmış Farsça bir terci-i bend bulunur (Blochet 301). Bundan ötürü eserin içeriği 71 varaklık olup eser, yazmanın 7a'sında başlayıp 88b'sinde son bulur (Zajaczkowski XII). Her sayfada 10 satır bulunur. Eserdeki sözcükler üç sütuna bölünüp baklava dilimi olarak sunulmuştur. Arapça kısımlar siyah, Türkçe kısımlar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır (Zajaczkowski XII). Eserin söz varlığı dört bölüme ayrılmıştır: 1. Tanrı'nın isimleri, astronomik unsurlar ve Tanrı'ya tabi olan diğer doğa olayları, 2. Yeryüzü, madenler ve yeryüzüne ilişkin diğer şeyler, 3. Zarflar (ve zamirler), 4. Fiiller (Zajaczkowski

¹ Bu nüshaya artık dijital olarak ulaşmak söz konusudur: <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc93599c> (erişim tarihi: 19.04.2024).

XII-XIII). Bu nüsha üzerinde kitap hacminde yapılan tüm çalışmalar Zajaczkowski'ye ait olup 1938 (isimler bölümü), 1954 (fiiller bölümü), 1958 (isimler bölümü 2. baskısı) yıllarında neşredilmiştir (Ercilasun 388-89).

Eserin başka bir nüshasının olduğu 2021 yılında Savaş Karagözlü tarafından sunulan sempozyum bildirisiyle ortaya çıkmıştır. Nüsha herhangi bir kurum kütüphanesi veya arşivinde bulunmayıp Kastamonu'da ikamet eden koleksiyoner Mahmut İslamoğlu'nun özel arşivinde muhafaza edilmektedir (Karagözlü, "Kitabu Bulgatu'l-Muštāk Fi Lugāti't-Türk Ve'l-Kıfçāk'ın Bilinmeyen Bir Nüshası Üzerine." 683-84; Karagözlü ve Salan 26). Çalışmalarında doğrudan açıklanmasa da nüsha muhafaza edildiği il ile adlandırılmıştır. Karagözlü'nün verdiği bilgilere göre yazmanın hususiyetleri şöyledir:

"Yazmanın ilk sayfaları eksik olduğundan eserin adı, yazarı, müstensihi ve istinsah tarihi hakkındaki bilgiler mevcut değildir. Yazmanın cilt kapağı olmayıp 72 yapraktan oluşmaktadır. Yaprakların önü ve arkası aynı biçimde inşa edilerek her sayfa 15 satırlıktır. Kastamonu nüshası, Paris nüshasından farklı olarak zikzaklı ve baklavalı biçimde değil klasik şekilde hazırlanmıştır. *Faşlun fi'l-Meşrûbi* 'içeceklerle ilgili bölüm', *faşlun fi'l-kesvetu ve'l-furşi*, *ğayri dālike* 'kıyafet, örtü ve benzeri ile ilgili bölüm' *bābu'l-masdar* 'master bâbı', *bābu'n-nefi* 'olumsuzluk bâbı', *bābu'l-is-tifhāmi* 'soru bâbı', vb. gibi bölümler Paris nüshasında eksik olup Kastamonu nüshasında mevcuttur. Bu bölümlerde örnek cümlelere de yer verilmiştir." (Karagözlü, "Kitabu Bulgatu'l-Muštāk Fi Lugāti't-Türk Ve'l-Kıfçāk'ın Bilinmeyen Bir Nüshası Üzerine." 683, 684, 687).

Kastamonu nüshasının içeriği şu şekildedir: 1. Bölüm: Tanrı'nın isimleri, astronomik unsurlar ve Tanrı'ya tabi olan diğer doğa olayları, 2. Bölüm: Yeryüzü, madenler ve yeryüzüne ilişkin diğer şeyler, 3. Bölüm: Zarflar (ve zamirler), 4. Bölüm: Fiiller, 5. Bölüm: Olumsuzluk, 6. Bölüm: Soru, 7. Bölüm: Master, 8. Bölüm: Yemin. Fiiller bölümü, kef ile başlayan Arapça sözcüklerle sona ermekte, dolayısıyla Arap alfabesine göre takip eden altı harfle ilgili veriler eksiktir (Karagözlü ve Salan 27). Söz konusu nüsha üzerine ilk çalışma Karagözlü ve Salan tarafından 2022 yılında yapılmıştır. Çalışmada transkripsiyon, tıpkıbasım, gramatikal inceleme, notlar ve dizin bulunmaktadır. Özde de bahsedildiği üzere bu çalışmada sistematik bir tarihî karşılaştırma/tanımlama yapılmamıştır.

Her iki nüsha söz varlığı açısından karşılaştırıldığında Paris nüshasında olup Kastamonu nüshasında olmayan sözcük sayısı 72; Kastamonu nüshasında olup Paris nüshasında olmayan sözcük sayısı ise 759'dur (Karagözlü ve Salan 164). Paris nüshası üzerine Zajaczkowski tarafından yapılan ilk kitap çalışmalarında kısmi bir tarihî karşılaştırma yapılmıştır. 2012

yılında Gülhan Al-Türk tarafından savunulan doktora çalışmasında daha kapsamlı bir tarihî tanıklama yapılmıştır. Dolayısıyla, Paris nüshasının söz varlığı tarihsel doğrulamaya tabi tutulmuştur. Ancak Kastamonu nüshası için aynısını söyleyemiyoruz. Bu nedenle bu çalışma daha geniş bir karşılaştırma çalışmasının kısa bir kesiti olarak Kastamonu nüshasındaki *hapax legomenon* (tek örnek) ve bu eser dışında *hapax* durumunda olan sözcüklerin tanıdığı olan örnekleri ele almaktadır.

0.1. Kapsam ve Yöntem

Çalışmamız *Kitābu Bulġatu'l-Muštāk fī Luġāti't-Türk we'l-Ḳifčāk* adlı eserin Kastamonu nüshasında tespit ettiğimiz 46 *hapax legomenon* ile bu nüshanın keşfi ve yayımlanmasından önce tarihî Türkçenin başka eserlerinde *hapax legomenon* durumunda olup eldeki nüshayla beraber bu durumu sonlanmış olan 22 sözcüğün Kastamonu nüshasındaki tanıklarını içermektedir. *Hapax legomenon* (çoğulu *hapax legomena*) Yunanca bir sözcük olup “bir kez söylenmiş” anlamına gelmektedir. Bununla birlikte *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*’e göre *hapax legomenon* “sadece bir kez tanıklanmış ve çoğunlukla anlam tayini güç olan dilsel ifade”dir (Bussmann vd. 500). Derlem dil biliminde, *hapax legomenon* bir bağlam içinde bir kez geçen sözcük veya ifade olup bu bağlam bir dilin tüm yazılı külliyatı, bir yazarın eserleri veya tek bir metin olabilir (https://en.wikipedia.org/wiki/Hapax_legomenon, erişim tarihi: 16.05.2024). Biz çalışmamızda bu bağlamın sınırlarını VIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan Türkçe eserlerle çiziyor ve incelediğimiz örnekleri çağdaş Türk dillerinde tanıklansa dahi tarihî Türkçe bağlamında *hapax legomenon* kabul ediyoruz. Ele aldığımız *hapax*ların bir bölümünün tarihî Türkçede eş sesli biçimleri olmakla birlikte eldeki veriler anlam yönünden onlardan çok farklı olduğu için kapsam dışında tutulmamıştır. İnceleme bölümün birinci bölümünde 46 *hapax legomenon* varken ikinci bölümünde eldeki eserin Kastamonu nüshasından önce *hapax legomenon* durumunda olan sözcüklerin eldeki eserden tanıkları bulunur. Bu tanıklar o eserlerin söz varlığını takviye etmektedir.

İnceleme bölümünde yaptığımız tarihî karşılaştırmada VIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan eserler üzerine yapılmış müstakil çalışmalar, kimi durumda da o çalışmalardan oluşturulmuş ikinci çalışmalar kullanılmıştır. Çalışmamız her ne kadar tarihî tanıklama odaklı olsa da tarihî tanığı bulunmayıp çağdaş tanıkları bulunanlarda bu örnekler sözcükleri doğrulamak için zikredilmiştir.

İnceleme planı şu şekildedir:

1. Türkçe sözcüğün elyazmasından alınan orijinal resmi,

2. Türkçe sözcüğe verilen Arapça karşılığın ((Karagözlü ve Salan) tarafından yapılan) transkripsiyonu,

3. Türkçe sözcüğün transkripsiyonu, anlamı, sayfa ve satır numarası, çalışmanın atfı,²

4. Tarihî tanımlama ve yorum bölümü.

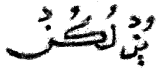
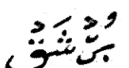
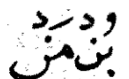
1. İnceleme

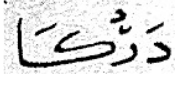
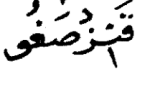
1.1. Tarihî Türkçe Kapsamında Hapaxlar

Bu bölümde VIII-XX. yy arasında kayda geçmiş Türkçe söz varlığı içinde tanıklanmayan 46 hapax legomenon sunulmaktadır.

1. 'el-baḡlaṭāḡu' **aşğa** 'Memlûkler döneminde kullanılan bir çeşit kaftan' (5a/04) (Karagözlü ve Salan 183, 472).
→ Bu sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır. Sık görülen düzleşme hadisesini dikkate alırsak bu sözcüğün başka kaynaklarda *uşğa veya *oşğa şeklinde karşımıza çıkabileceğini varsayabiliriz.
2. 'vasletu'l-' **aşlamak** 'direk, direk eki' (5b/01) 'amûdi' (Karagözlü ve Salan 185, 472).
→ Sözcüğün fiil tabanı bilindik olmakla beraber fiilden isim yapım ekiyle oluşmuş şekli tanıklanamamıştır.
3. 'ez-zindu' **belük** 'kolun dirsek ile omuz arasında kısım, pazu' (8a/11) (Karagözlü ve Salan 195, 475)
→ Tietze, Anadolu ağızlarındaki *belik/pelik* 'parça, kesim' sözcüklerini ET *bölük*'e dayandırmıştır (Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 1* AE 645). Bu doğrultuda eldeki sözcük de kolun bir parçası olarak *bölük* ile veya yine boğumlu şekli nedeniyle 'saç örgüsü' anlamındaki (ve Tietze tarafından yine *bölük*'e dayandırılan) *belik/pelik* ile ilişkilendirilebilir. Fakat bu biçim ve anlam ile başka bir örneğe rastlanmamıştır.
4. 'el-musteheddu' **bilendek** 'bilenmiş' (6b/15) (Karagözlü ve Salan 189, 476)

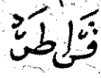
² Bu verilerin tamamı (Karagözlü ve Salan)'dan alınmış olup bu bilgilerdeki hatalar veya eksiklikler o kısımda olduğu gibi bırakılmakla beraber altında yer alan açıklama bölümüne gerekli görüldüğü takdirde önerilen düzeltmeler ilave edilmiştir.

- Sözcük, ne tarihî ne de çağdaş metinlerde bulunur. Bununla birlikte sözcüğün *bilen-* fiil gövdesinden türediği açıktır. {-dAk} eki de sınırlı sayıda olsa da çağdaş Türk dillerinde görülür: Kzk. *jürdek* ‘hızlı, çevik’ (< *jür-* ‘yürümek’ -dek); Krg. *bıştak* ‘kaynamış süttten alınan bir nevi kesmik’, *kuurdak* ‘kavurma’, *tüydök* ‘yumak’ (Kasapoğlu Çengel 138)
5. ‘el-mūsā’ **bolak** ‘ustura’ (5a/08) (Karagözlü ve Salan 183, 478)
- Sözcüğe, bu biçim ve anlamıyla tarihî ve çağdaş metinlerde rastlanmaz. Karagözlü ve Salan, son notlarda sözcüğün *yolak* olabileceğini de belirtmişlerdir (452). Genel Türkçede ‘tırış etmek’ manasında *yüli-* ~ *yülü-* ~ *yüle-* fiilleri vardır; fakat eldeki sözcükteki kalın sıralı sözcüklere eklenen kaf harfi bu ilişkilendirmeyi güçleştirmektedir. Ayrıca bu fiilden türeyerek ‘ustura’ alet adını karşılayan sözcükler *yüligü* ~ *yülegü* ve *yülgüç* ~ *yülgüç* biçimlerinde (Paçacıoğlu 722-23). Orijinal versiyonun **yülek* olduğu varsayılabilir.
6. ‘šamaru’l-‘ul-leyki’ **börlükün** ‘böğürtlen’ (4a/05) (Karagözlü ve Salan 179, 478)
- Sözcük tarihî kaynaklarda görülmez; ancak İdil-Ural Kıpçak dillerinde ve Çuvaşçada paralel varyantlar vardır: Tat. *börligen*, *börlögön*. Bşk. *börθögön* ‘böğürtlen’, Çuv. *perlēhen* ‘Rubus saxatilis; vücut döküntüsü’ (Tenişev 140). Çağdaş veriler ışığında eldeki sözcük **börlügün* olarak düşünülebilir.
7. ‘ez-zunnaru’ **burşak** ‘kemer’ (5a/07) (Karagözlü ve Salan 183, 479)
- Sözcüğe, bu biçim ve anlamıyla tarihî ve çağdaş metinlerde rastlanmaz. Sözcük, *kurşak* sözcüğüne benzetilerek küçük bir grup tarafından kullanılmış olabilir. krş. *KEnb. burçak* ‘curl, lock of hair’ [‘bukle, saç tutamı’] (Boeschoten 96)
8. ‘še‘retuha’ **büzmen** ‘bıçağın kabzası ile demiri arasındaki kısım’ (6b/13) (Karagözlü ve Salan 189, 480)
- Sözcüğe, bu biçim ve anlamıyla tarihî ve çağdaş metinlerde rastlanmaz. Bununla birlikte Anadolu ağızlarındaki *büzme* ‘büzgü; kol ağzı, yen’ (DS II 834) ile semantik ve biçimsel bağlantıda olabilir.

9. 'ec-cebhetu' **cibenim** 'alın' (8a/02) (Karagözlü ve Salan 195, 480)
- Arapçada 'alın' anlamında ve *cabīn* şeklinde bir sözcük bulunmaktadır ve Türkçeye de *cebin* 'alın' şeklinde geçmiştir. Eldeki sözcük ile *cebin* arasında bir ilişki olduğu açık olmakla birlikte sözcüğün son hecesi için izahta bulunmak güçtür.
10. 'eṭ-turretu' **çamçaq** 'elbisenin iç kısmı, astar' (5b/13) (Karagözlü ve Salan 185, 480)
- < Moğ. **çamça** 'shirt' ["gömlek"] (Lessing 164; Haenisch 71). Çağdaş örnekler için bk. (Räsänen 98). Krş. Çağ. *cumca* 'chemise' ["gömlek"] (Pavet de Courteille 299), *Şeyh. cumci* 'gömlek' (Kunos 55).
11. 'el-isfinu' **çufan** 'kazık, tahta kazık' (6b/11) (Karagözlü ve Salan 189, 480)
- Bu biçimdeki bir sözcük, ne tarihî ne de çağdaş metinlerde bulunur. Ancak kaynak dilin Fa. *çevgān* 'değnek, sopa'³ olduğu varsayılırsa *DLT çöğen* 'çevgen; baston' (Ercilasun ve Akkoyunlu 627), *İdr.H.* 'at üstünde top çeldikleri ucu sivri değnek' (İzbudak 13), *KEnb.* 'topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek' (Ata 164) ile ilişkilendirilebilir. Bu durumda da şöyle bir fonetik gelişimin gerçekleşmiş olmasını bekleriz: *çevgan* > *çevgen* > **çövgen* > **çöfgen* > **çöfen* / **çüfen*.
12. 'ed-dehlizu' **derke** 'dehliz, bodrum' (5a/14) (Karagözlü ve Salan 183, 483)
- Tarihî metinlerde görülmemekle birlikte Türkiye Türkçesi etimoloji sözlüğünde Tietze'nin Azerbaycan Türkçesinden sunduğu *terk* 'dip' (*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Luġati Cilt 8* 167) verisi elimizdeki veriyi destekler mahiyettedir.
13. 'aş-şinānu' **kanız şaġu** 'pis koku, çürümüş bir şeyin kokusu' (8b/12) (Karagözlü ve Salan 197, 496)
- Bu sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır. Bir terkipten oluşan sözcüğün ikinci kısmı *Tuh. kolansa* 'koltuk altı kokusu' sözcüğünün {sa} parçası ile ilişkili gözükmemektedir; bununla birlikte *şaġu* ti-pinde bir sözcük Türkçede daha çok fiilden türemiş bir

³ Modern Türkiye Türkçesinde *çevgen* 'değnek; polo'.

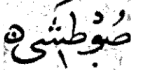
sözcük görüntüsü vermektedir.⁴ *sası-* fiilinin **sar* ‘bataklık, çamur’ dan (Levitskaya vd. 228) veya Menges’çe öne sürülen zetatik versiyon *saz* ‘batak, çamur’ (Çeneli 43) isim tabanından türediği düşünülmektedir. Dolayısıyla *şagu* müstensihin hatalı kaydettiği bir biçim olabilir. Terkinin birinci bölümü ise GTü. *koşuz* ‘bok böceği’ ve aynı eserde de bulunan *konuz* ‘kın kanat böceği’ (11b/08) (Karagözlü ve Salan 209, 500) ile ilgili olabilir. Fonetik fark olsa dahi bunu bir terkinin için kendi yapısından uzaklaşma olarak yorumlamak mümkündür.

14. ‘ve min esmā’ihi’ **karatar** ‘kılıç adlarından’ (7b/11) (Karagözlü ve Salan 193, 496)
→ Ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır. Sözcük **karatar* şeklinde de okunabilir diye düşünmekteyiz.
15. ‘el-ḳavvādu’ **karruṭ** ‘gizli ve yasal olmayan cinsel ilişki öncesinde aracılık eden kimse’ (10a/07) (Karagözlü ve Salan 203, 497)
→ Ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır. Müstensihin Arapça sözcükten gelişen **kawwuṭ* gibi bir biçimi yazıya hatalı geçirdiğini varsayabiliriz.
16. ‘el-mute‘āli’ **kayaḳ** ‘yüksek hedef, nişangâh’ (7b/15) (Karagözlü ve Salan 193, 498)
→ krş. *İdr. qayqıç* ‘ilerideki gaye, maksat’ (Caferoğlu 74) Diğer yandan belirsiz olarak konulmuş noktayı *b* olarak okursak ortaya çıkan *kabak* sözcüğünü Memluk ve Osmanlı Devletinde oynanan *kabak oyunu* yani kabağa ok atma oyunu ile ilişkilendirebiliriz (Kanat 54-55). Kabağın yüksek bir direğe yerleştiriliyor olması (Kaymaz, “Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmî’ul-Buhûr” 59-60; Yıldırım 158, 162) eldeki sözcüğün anlamıyla da örtüşmektedir.
17. ‘el-‘eḳdu’ **ḳalın** ‘sözleşme, akit’ (10a/12) (Karagözlü ve Salan 203, 498)
→ krş. Çağ. **ḳalın** ‘fiil, iş, hareket’ (Lutfî Divanı) (Ünlü 621).
18. ‘el-mafreşu’ **köser** ‘yatak örtüsü, kilim’ (5b/11) (Karagözlü ve Salan 185, 494)
→ krş. CC **köşegen** ‘perde, cibinlik’ (Argunşah ve Güner 515)

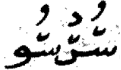
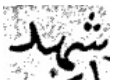
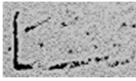
⁴ ET *edgü* bir isimden isim türetimi olmakla birlikte; bu ekin çok fazla örneği bulunmaz.

19. 'er-rekibdār' **kötençi** 'atın üzensini tutan'⁵ (10a/01) (Karagözlü ve Salan 203, 494)
- krş. *Tuh. köten* 'anüs' (Boeschoten 178; Yavuzarslan; Muhammed 14), 'прямая кишка' ['kalın bağırsağın son bölümü; göden bağırsağı, rektum'] (Fazılov ve Ziyayeve 328).
Sözcük tabanıyla sözcük arasındaki anlamsal bağ kapalıdır.
20. 'es-sirifsāru'l-leti lā te-tecānahā'l-ʿa-rabu' **kuraç** 'Arapların kullanmadığı bir çeşit dizgin' (7a/12) (Karagözlü ve Salan 191, 501)
- Yazılı şekle göre **kuraç* veya **kozaç* da okunabilir. Sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır.
21. 'el-ḳey'u' **kusmak** 'kusmuk' (8b/13)(Karagözlü ve Salan 197, 501)
- *Tuh. kusmak* 'kusmuk' (Atalay, *Et-tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye* 212).
22. 'el-ḡurretu' **kuşaklık** 'alnında beyaz çizgi olan at' (7a/05) (Karagözlü ve Salan 191, 501)
- krş. *Tuh. kaşgaldak* 'alnında biraz aklık olan at' (Atalay, *Et-tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye* 187).
kaşga ~ *kaşka* 'atın alnındaki aklık' (Boeschoten 241) tabanı tartışmasız olduğu için, eldeki sözcüğün **kaşkalık* gibi bir biçimden geliştiği ve yazıcı tarafından yanlış kaydedildiği düşünülebilir.
23. 'seḳfuhu' **kütlük** 'damak' (8a/07) (Karagözlü ve Salan 195, 495)
- Sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır.
Krş. Osm. *kirtlik* 'gırtlak başı, hançere' (TTS IV: 2578).
24. 'en-nefsu' **kütük** 'nefis, öz varlık' (8b/03) (Karagözlü ve Salan 197, 495)

⁵ Bu anlam 'üzengi ağası, rikâpdar' olarak düzeltilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Rik%C3%A2pdar#>

- Sözcük, aşağıdaki şu tanıklara dayandırılabilirse de hiç-biriyle doğrudan bir semantik bağı yoktur:
Orh. *küdiik* ‘something waited for, looked after’ (Clauson 702), EUyg. *küdiig* ‘Tätigkeit, Aktivität, Sache, Geschäft / iş, faaliyet, şey; Karma / Karma; über natürliche Fähigkeit / doğüstü yetenek’ (Wilkins 437), Karh. *Kut. küdiig* ‘iş, güç’ (Arat 299), *DLT ıı küdiig* ‘iş güç’ (Ercilasun ve Akkoyunlu 658).
25. ‘kuşāsetu’s-seyri’ **mütü** ‘kayış parçacığı’ (7a/14) (Karagözlü ve Salan 191, 502)
- *İdr. munu* ‘kayış ucu’ (Caferoğlu 193).
Karagözlü ve Salan tarafından *mütü* şeklinde okunan sözcük *mwnw* olarak düzeltilmelidir; zira hem *İdr.* örneği hem de o eserin D nüshasında sözcük bu şekilde kayda geçmiştir ve anlamsal olarak da örtüşmektedir. Bununla birlikte *İdr.* örneğinin dayanaksız şekilde *munu* şeklinde okuduğunu da hatırlatmak gerekir. Sözcük en az dört farklı şekilde okunabilir: **monu*, **monu*, **mönü*, **münü*.
26. ‘en-nekîru’ **nekte** ‘kesme ve dövme tahtası’ (6b/07) (Karagözlü ve Salan 189, 503)
27. ‘el-keḡḡu’ **özen** ‘irin, cerahat’ (8b/10) (Karagözlü ve Salan 197, 505)
28. ‘el-fetiletu’ **pilte** ‘fitil’ (6a/05) (Karagözlü ve Salan 187, 506)
- < Ar. *fatīla* ‘wick; filament of a light bulb’ [“fitil; lamba teli”] (Wehr 695).
Tarihî metinlerde tanıklanmaz. Anadolu ağızlarında *filte* ‘lif, fitil’ biçimi görülür.
29. ‘el-aṭraṣu’ **şızğı** ‘sağır’ (10a/03) (Karagözlü ve Salan 203, 511)
30. ‘ḡacaru’l-mā’ **şuv taşu** ‘su taşı’⁶ (6b/15) (Karagözlü ve Salan 189, 511)

⁶ Söz konusu anlam TDK ve Kubbealtı Türkçe Sözlüğünde yer almaz. Mevcut olan *sutaş* da eldeki veriyle ilgisizdir. Bu nedenle bu anlamın ‘bileği taşı’ olarak değiştirilmesini veya parantez içinde aydınlatıcı bir ekleme yapılmasını öneriyoruz.

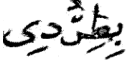
- Çeviri yoluyla oluşturulduğunu düşündüğümüz bu sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır.
31. 'aş-şadīdu' **sürsü** 'irin, cerahat' (8b/11) (Karagözlü ve Salan 197, 509)
- < *sirsü < Moğ. **silüsü(n)** 'saliva, spittle, slaver, slobber' ['salya, tükürük'] (Lessing 708).
Sözcük Türkçe tarihî metinlerde görülmez; ancak eserin çağdaşı sayılabilecek Moğolca eserlerde görülür:
ATob. şilusun 'salya' (Haenisch 282), *Muk.Mo. sölsün* 'öd, safra' (Poppe 210).
32. 'el-melîhu' **şimid** 'güzel, yakışıklı' (9a/11) (Karagözlü ve Salan 199, 512)
- Bu sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır. Sözcüğün *şihid* şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz.
Krş. Fa. *shāhid* 'a beautiful woman; a handsome man' (Steingass 727).
33. 'es-semmuru' **tebin** 'samur' (5b/09) (Karagözlü ve Salan 185, 512)
- Bu sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır.
Krş. *KEnb. tekin* 'samur' (Ata 620).
34. 'et-taştü' **teşne** 'leğen, tekne' (6b/04) (Karagözlü ve Salan 183, 513)
- Söz konusu sözcük tarihî metinlerle tanıklanmamakla birlikte Anadolu ağızlarında görülmüştür (*DS XII* 4755). Aynı anlamdaki *teşt* sözcüğünün etkisiyle teşne varyantının ortaya çıktığını düşünmekteyiz.
35. 'neks' **tov** 'aşık kemiğinin bir yüzünün adı' (9a/03) (Karagözlü ve Salan 199, 517)
- Tarihî metinlerde rastlanmaz. Çağdaş örnekler için bk. (Alimov 164-65).
36. 'el-mekmede' **tövmek** 'kıyafet dövmekte kullanılan bir alet' (6b/06) (Karagözlü ve Salan 189, 514)
37. 'el-buşāku' **tügürmeg** 'tükürük' (8b/11) (Karagözlü ve Salan 197, 514)

38. ‘en-nevvāru’ **türküç** ‘büyük fener’ (5b/01) (Karagözlü ve Salan 185, 514)
39. ‘en-nevvāru’ **ürken ~ ürgen** ‘büyük fener’ (5b/01) (Karagözlü ve Salan 185, 519)
40. ‘el-ḥiṣānu’l-maṣīyyu’ **yalağmış** ‘enenmiş at’ (7a/02) (Karagözlü ve Salan 191, 520)
41. ‘eş-şenōbaru’ **yapkın** ‘çam, çam fıstığı’ (4a/06) (Karagözlü ve Salan 179, 521)
42. ‘es-seṭḥetu’ **yimeş** ‘toprakta yapılmış iki kısımdan oluşan su kabı’ (6b/03) (Karagözlü ve Salan 189, 524)
43. ‘el-bevlu’ **yışemek** ‘idrar, sidik’ (8b/13) (Karagözlü ve Salan 197, 524)
44. ‘el-ḳeddumu’ **yonça** ‘keser, kerki’ (6b/10) (Karagözlü ve Salan 189, 525)
- Sesteş *İdr.H. yongā* ‘ağaçtan çıkan talaş’ (İzbudak 54), *Tefs. yongā* ‘docka’⁷ [“kereste, ahşap levha”] (Borovkov 162) tanıkları eldeki sözcükle anlamsal olarak ilgisizdir; bununla birlikte benzer manayı *Müh. yonguç* ‘rende’ (Karagözlü, *İbnü Mühennâ Lügati Türkçe Kısmı* 317) eserinde görebilmekteyiz. Yine de eldeki sözcük bu biçim ve anlamıyla özel bir tanıktır.
45. ‘eṭ-ṭavāletu’ **yürük** ‘ahır’ (7a/06) (Karagözlü ve Salan 191, 526)
46. ‘seyelānu’s-sikkīn’ **zun/zün** ‘bıçak, kılıç demirinin kabzaya giren kısmı’ (6b/12) (Karagözlü ve Salan 189, 526)
- Bu sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır. Bununla birlikte Fa. *zūn* ‘a part, portion, share’ [“bir parça, pay, porsion”] (Steingass 629) sözcüğüyle ilişkili olabilir.

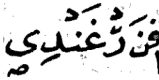
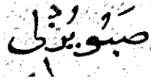
1.2. Tarihî Türkçede Hapax Durumunda Olan Sözcüklere Bul.Kastamonu Nüshasından Tanıklar

Bu bölümde, Bul. Kastamonu nüshasının neşrinden önce tarihî Türkçede hapax legomenon durumunda olan sözcüklere eldeki nüshadan tanıklar sunulmaktadır. Bu bölümde 22 sözcük ele alınmaktadır.

⁷ Boeschoten, bu sözcüğü ‘wooden nail’ [“tahta çivi”] olarak çevirmiştir (420).

1. 'el-min-sefu'l-kebîru' **ayman** 'büyük leğen' (6b/05) (Karagözlü ve Salan 189, 473)
→ *Tuh. ayman* 'kalbur, elek' (Atalay, *Et-tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye* 145).
2. 'cehede' **biṭır-** 'inkâr ettirmek' (32a/02) (Karagözlü ve Salan 291, 476)
→ Eldeki sözcük hem *İdr. batur-* 'inkâr etmek' (Caferoğlu 16) verisini destekleyici veridir hem de onun aracılığıyla kendi yapısına ışık tutar. Her iki sözcüğün de *bat-* fiil kökünden türetildiği ve sonra soyut bir anlam yüklendiği anlaşılmaktadır. *İdr.* verisi daha eskicil ve orijinaldir. Tarihî ve çağdaş metinlerde bu anlamda başka destekleyici bir veri bulunmamaktadır.
3. 'el-ʿud-detu' **bilik** [d. *bellik*] 'silah takımı' (7b/06) (Karagözlü ve Salan 193, 475)
→ *İdr. bilik* 'silah' (Caferoğlu 18). Karagözlü ve Salan 2022 her ne kadar sözcüğü düzeltmişlerse de *İdrâk* tanığı ve Anadolu ağızlarındaki **bilik** (V) 'silah' (Ankara) (*DS II* 693) örneği ses değişiminin yerleşmiş olduğunu gösteren kanıtlar olarak düşünülebilir.
4. 'el-es-fidâcu' **bizövü** 'aklık, kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz bir sıvı' (5b/13) (Karagözlü ve Salan 185, 478)
→ *İdr. bezevü*⁸ 'yüze sürülen aklık' (Caferoğlu 17). Eldeki örnek, *İdr.* biçimini desteklemektedir. İki eserin ortak başka bir kaynaktan beslendiğinin göstergesidir. Her ikisi de henüz tanıklanmamış olan **bezegü* varyantına dayanıyor olmalıdır.
5. 'er-rezzetu' **çamağa** 'menteşe' (5b/01) (Karagözlü ve Salan 185, 480)
→ *İdr. çamğa* 'menteşe' (Caferoğlu 26). Eldeki örnek, *İdr.* biçimini desteklemektedir. İki eserin ortak başka bir kaynaktan beslendiğinin göstergesidir.
6. 'el-isfinu' **çavu** 'kazık, tahta kazık' (6b/11) (Karagözlü ve Salan 189, 480)

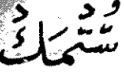
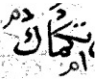
⁸ Boeschoten (82), *İdr.* için *bäzägü* varyantını da vermiştir, ancak tarafımızca bu veri bulunamadı.

- *İdr. çuvu*⁹ ‘biz (alet)’ (Caferoğlu 32).
Boeschoten (120)’in *İdr.* verisinde yaptığı gibi eldeki veri de ince okunabilir.
7. ‘el-balluṭu *emen* ‘meşe palamudu, pelit’ (4a/05) (Kara-ve’s-sin-diyānu’ gözlü ve Salan 179, 485)
→ *Terc. aman* ‘Eiche [“meşe ağacı”]’ (Houtsma 54), *emen* ‘meşe ağacı’ (Toparlı vd. 105).
Modern Türk dillerindeki *emen*, *imen* vd. biçimler (bk. <https://turkic.elegantlexicon.com/turkforms.php?form=oak>) (ayrıca bk. (Ulutürk 203)) Houtsma’nın okuyuşunu yanlışlar. Eldeki sözcük tarihî sahada yalnızca *Terc.*’de tanıklanan ve-riyi desteklemektedir.
8. ‘mecer-ratu’l-felā’ *güvüg* ‘hayvanları süttten kesmek için kullanı-lan bir alet’ (7a/07) (Karagözlü ve Salan 191, 488)
→ *İdr. küvek* ‘diğerlerinin üzerine atlamasın diye koçun cinsel organına bağlanan paçavra’ (Caferoğlu 56).
9. ‘el-muste-fillu’ *kıyık* ‘alçak hedef, nişangâh’ (7b/15) (Kara-gözlü ve Salan 193, 499)
→ *İdr. qayqıç*¹⁰ ‘ilerideki gaye, maksat’ (Caferoğlu 74).
Eldeki örnek, *İdr.* biçimini destekleyen tek tarihî tanıktır.
10. ‘isteğla’s-sil’etu’ *kızargan*- ‘herhangi bir ürünün fiyatının yük-seltmek’ (23b/11) (Karagözlü ve Salan 257, 499)
→ *Muk. kızırğan*- ‘pahalıya almak’ (Yüce 145).
11. ‘el-ebteru’ *kökçübür* ‘ucu kırık kılıç’ (7b/11) (Karagözlü ve Salan 193, 493)
→ *İdr. kök çüber* ‘ucu kırık kılıç’ (Caferoğlu 51)¹¹.
12. ‘el-esflu’l-eddi’ *şabu yüzli* ‘yanakları pürüzsüz, yumuşak olan’ (10a/10) (Karagözlü ve Salan 203, 509)

⁹ Boeschoten bu sözcüğü *çuvü* olarak transkribe etmiştir (120).

¹⁰ Boeschoten, bu sözcüğü *qay*- ‘to turn back’ fiiline dayandırır (245), böylece *İdr.* örneği orijinali temsil ediyor diyebiliriz.

¹¹ D nüshasında *kök çübür*’dür.

- *Muk. şubı yüzlüg* ‘uzun yüzlü’ (Özkan 208), ‘with an oval face’ [“oval yüzlü”] (Boeschoten 299). Bununla birlikte terkip biçimindeki sözcüğün ilk unsuru DLT’den beri tanıklanagelmıştır.¹²
13. ‘aş-şaṭlu’ *şaṇçaġ* ‘kova’ (6b/02) (Karagözlü ve Salan 189, 510)
→ *Durr. şaṇçık ~ şaṇçuk* ‘kova’ (Toparlı 103).
14. ‘ed-dekiyyu’ *sitgük* ‘zeki’ (10a/07) (Karagözlü ve Salan 203, 507)
< *setkik* < Moğ. *sedki*- ‘to think, reflect, ponder’ [“düşünmek, tefekkür etmek”] (Lessing 680).
→ *İdr. setkik* ‘zeki’ (Caferoğlu 89).
15. ‘el-kuretu ve’ṭ-ṭābetu’ *sütmek* ‘sporda kullanılan top’ (9a/04) (Karagözlü ve Salan 199, 509)
→ *İdr. sütmek* ‘yuvarlak şey, top’ (Caferoğlu 95) < **sürt-mek* ?
16. ‘el-kuṣbānu’l-müşebbehetu bi’l-ḥarāki’ *tikmeg* ‘çadır kazığı’ (5a/15) (Karagözlü ve Salan 183, 513)
→ Çağ. *tikmek* ‘dikme’ (Leyla ve Mecnun) (Ünlü 1127).
Krş. *CC tikme* ‘ağaç kazık, direk’ (Argunşah ve Güner 842).
17. ‘tekedde-mehu’l-mehri’ *tiyek* ‘başlık parası’ (10a/12) (Karagözlü ve Salan 203, 513)
→ Bu sözcük ne tarihî metinlerde ne de çağdaş metinlerde tanıklanır.
İdr. (D nüshası) *tiyek* ‘المير’ (Caferoğlu 41) (Arap harfli bölüm) → *tiyek* ‘geline düğünden önce verilen para, mihir’ (Kaymaz, “Kitābu’l İdrāk li-Lisani’l Etrāk Hakkında Bazı Notlar” 326).
18. ‘naşlu’c-carrāmi ve ġayrihi el- *ṭomar* ‘zarar vermeyen yuvarlak temren’ (7b/14) (Karagözlü ve Salan 193, 516)

¹² DLT *söbi* ‘uzun ve sivri olan şey’, *söbi baş* ‘yuvarlak olmayan insan başı’ bk. (Ercilasun ve Akkoyunlu 830).

- mudav-
varu'l-leđi
lā yu'dī'
→ *Guz. tomar* 'arrow with a round head for kids to practice with'
['çocukların pratik yapması için kullanılan ucu yuvarlak ok']
(Boeschoten 343).
19. 'ec-
ceneviy-
yetu' **torlamak ~ dorlamak** 'Cenevre kalkanı'
(7b/11) (Karagözlü ve Salan 193, 516)
→ *İdr. torlamak* 'Cenova'dan gelen kalkan'¹³ (Caferoğlu 106).
Krş. EUyg. *tura* 'Schild, Befestigung || kalkan, tahkimat, hi-
sar' (Wilkins 758), *Abş. türe* 'insan boyunca yapılmış kal-
kan' (Atalay, *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü* 198).
20. 'el-hinābu' **tökçek** 'kadeh' (6b/04) (Karagözlü ve Salan
189, 514)
→ *İdr. tekçek* 'kadeh' (Caferoğlu 101).
21. 'eđ-dirsu' **ulu azu** 'azı dişi' (8a/06) (Karagözlü ve Salan
195, 518)
→ *İdr. ulu azu* 'büyük dişler' (Caferoğlu 112).
22. 'es-simātu
ve'l-
avānu' **yağma** 'yemek masası, sofrā' (4a/10) (Kara-
gözlü ve Salan 2022: 179, 520) (Karagözlü ve
Salan 179, 520)
→ *İdr. yağma* 'sofra' (Caferoğlu 117).

2. Sonuç

Ele alınan 68 sözcükten;

a) 46'sı olan *aşğa, aşlamak, belük, bilendek, bolak, börlükün, bur-
şak, büzmen, cibenim, çufan, derke, kanız şağı, karaçar, karrut, kayak, kı-
lın, köser, kötençi, kuraç, kuşaklık, kütlük, kütük, mütü, nekte, özen, pilte,
şızğı, şuv taşı, sürsü, şimid, tebin, teşne, tiyek, tov, tövmek, tügürmeg, tür-
küç, ürken ~ ürger, yalağmış, yapkın, yimeş, yişemek, yonka, yürük,
zun/zün* gibi bazıları tamamıyla bazıları ise anlamca tarihî Türkçe için ha-
pax legomenon örnekleridir.

a.1) Bu örneklerden *derke, börlükün* ve *tov* çağdaş Türk lehçelerinde
örnekleri olan sözcüklerdir.

b) 22'sinin toplu karşılaştırması şu şekildedir:

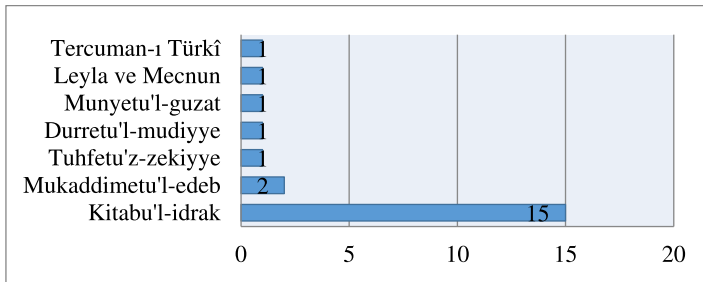
¹³ Anlam yazarlar tarafından revize edilmiştir.

Tablo 1 22 Hapaxın Bul.Kastamonu Nüshasındaki Tanıkları

Daha Önce Hapax Durumunda Olan Sözcükler	Bul. Kastamonu Nüshası Tanığı
<i>Tuh. ayman</i> 'kalbur, elek'	<i>ayman</i> 'büyük leğen'
<i>İdr. batur-</i> 'inkâr etmek'	<i>bıtır-</i> 'inkâr ettirmek'
<i>İdr. bilik</i> 'silah'	<i>bilik</i> [d. <i>bellik</i>] 'silah takımı'
<i>İdr. bezevü</i> 'yüze sürülen aklık'	<i>bizövu</i> 'aklık, kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz bir sıvı'
<i>İdr. çamğa</i> 'menteşe'	<i>çamağa</i> 'menteşe'
<i>İdr. çuvu</i> 'biz (alet)'	<i>çavu</i> 'kazık, tahta kazık'
<i>Terc. emen</i> 'meşe ağacı'	<i>emen</i> 'meşe palamudu, pelit'
<i>İdr. küvek</i> 'diğerlerinin üzerine atlaması diye koçun cinsel organına bağlanan paçavra'	<i>güvüg</i> 'hayvanları süttten kesmek için kullanılan bir alet'
<i>İdr. qayqıç</i> 'ilerideki gaye, maksat'	<i>kıyıkıç</i> 'alçak hedef, nişangâh'
<i>Muk. kızırğan-</i> 'pahalıya almak'	<i>kızargan-</i> 'herhangi bir ürünün fiyatının yükseltmek'
<i>İdr. kök çüber</i> 'ucu kırık kılıç'	<i>kökçübür</i> 'ucu kırık kılıç'
<i>Muk. şubı yüzlüg</i> 'uzun yüzlü'	<i>şabu yüzlü</i> 'yanakları pürüzsüz, yumuşak olan'
<i>Durr. sançık ~ sançuk</i> 'kova'	<i>şançak</i> 'kova'
<i>İdr. setkik</i> 'zeki'	<i>sitgük</i> 'zeki'
<i>İdr. sütmeç</i> 'yuvarlak şey, top'	<i>sütmek</i> 'sporda kullanılan top'
<i>tikmek</i> 'dikme' (Leyla ve Mecnun)	<i>tikmeg</i> 'çadır kazığı'
<i>İdr. tiyek</i> 'başlık parası' (D nüshası)	<i>tiyek</i> 'başlık parası'
<i>Guz. tomar</i> 'arrow with a round head for kids to practice with'	<i>țomar</i> 'zarar vermeyen yuvarlak temren'
<i>İdr. torlamaq</i> 'Cenova'dan gelen kalkan'	<i>țorlamaq ~ dorlamaq</i> 'Cenevre kalkanı'
<i>İdr. tekçek</i> 'kadeh'	<i>tökçek</i> 'kadeh'
<i>İdr. ulu azu</i> 'büyük dişler'	<i>ulu azu</i> 'azı dişi'
<i>İdr. yağma</i> 'sofra'	<i>yağma</i> 'yemek masası, sofrası'

Buna göre *Bul. Kastamonu* nüshasındaki tanıklar, *İdr.* eserinden 15 sözcükle, toplamda Memluk sahasından da 19 sözcük ile eşleşir.

Şekil 1 Bul. Kastamonu verilerinin diğer hapaxlarla eşleşmesi

Bu veriler arasında *Kitabu'l-idrak* eseri öne çıkmaktadır. İki eser arasında eşleşmeler çok olsa da hepsi biçimce veya anlamca birebir aynı değildir. Bundan ötürü eldeki eserin *Kitabu'l-idrak*'ten değil, ancak ona kaynak olan ortak bir eserden faydalandığını çıkarımını sağlamaktadır. Giriş bölümünde belirtildiği üzere eserin müellifi et-Türkî, *el-envāru'l-muğiye* ve *el-şahîh min ed-durretu'l-muğiye* eserlerinden faydalandığını eserinde yazmıştır. Bunlardan ilki °Alauddin Bilik (Beylik) el-Kibcaki tarafından yazılmıştır ki *Kitabu'l-idrak* eserinin müellifi Ebu Hayyan “Beylik”in eserini gördüğünü ifade etmiştir (Caferoğlu X). Fakat diğer yandan Hayyan’ın “Kitab-ı Beylik”ten aldığını belirttiği örneklerle (toplu listesi için bk. (Kaymaz, “Kitâb-ı Beylik Nasıl Bir Eserdi” 150-54)) bizim bu çalışmada ele aldıklarımız örtüşmemektedir. Dolayısıyla *Bul.* ile *İdr.* eserlerinin temelde başka bir ortak kaynaktan beslendiğini, fakat kayda geçirme aşamasında bazı örneklerde birbirlerinden ayrıldıklarını varsayabiliriz.

KISALTMALAR

Abş.	: Abuşka lugati	Karh.	: Karahanlı Türkçesi
Ar.	: Arapça	KEnb.	: Kısâsu'l-Enbiyâ
ATob.	: Altan Tobci	Krg.	: Kırızca
Bk.	: Bakınız.	krş.	: Karşılaştırmız.
Bşk.	: Başkurtça	Kut.	: Kutadgu Bilig
Bul.	: Kitābu Bulġatu'l-Muštāk fi Lugāti't-Türk we'l-Kıfçāk	Kzk.	: Kazakça
CC	: Codex Cumanicus	Moğ.	: Moğolca
Çağ.	: Çağatay Türkçesi	Muk.	: Muḳaddimetu'l-edeb
Çuv.	: Çuvaşça	Muk.Mo.	: Muḳaddimetu'l-edeb Moğolca kısmı
d.	: Düzeltme	Müh.	: İbnü Mühenna lugati
Durr.	: Ed-Durretu'l-Muđiyye fi'l- Lugāti't-Turkiyye	Orh.	: Orhun Türkçesi
DLT	: Divānu Luġāti't-Türk	Osm.	: Osmanlı Türkçesi
DS	: Derleme Sözlüğü	Şeyh.	: Şeyh Süleyman Efendi lugati
EUyg.	: Eski Uygur Türkçesi	Tat.	: Tatarca
Fa.	: Farsça	Tefs.	: Leksika sredneaziatskogo tefsira
GTü.	: Genel Türkçe	Terc.	: Kitāb-ı Mecmūc-ı Ter-cumān-ı Türkî ve Acemî ve Muġalî
Guz.	: Munyetu'l-Ġuzāt	TTS	: Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü
İdr.	: Kitābu'l-İdrāk li-lisāni'l-Etrāk	Tuh.	: Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Lugāti't-Turkiyye
İdr.H.	: Kitābu'l-İdrāk li-lisāni'l-Etrāk haşiyeleri	vd.	: Ve diğerleri.

KAYNAKLAR

- Alimov, Rysbek. "Aşık Oyununda Kemik Yüzlerinin Adlarının Kökeni Üzerine". *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*, c. 1, no. 2, 2019, ss. 158-76.
- Arat, R. R. *Kutadgu Bilig III İndeks*. Hazırlayan Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce. TKAE, 1979.
- Argunşah, Mustafa, ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*. Kesit, 2015.
- Ata, Aysu. *Kıyasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. 1997.
- Atalay, Besim. *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. 1970.
- Atalay, Besim. *Et-tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu, 1945.
- Bloch, E. *Catalogue des manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale, Tome I*. 1932.
- Boeschoten, Hendrik. *A dictionary of early middle Turkic*. Brill, 2022.
- Borovkov, Aleksandr Konstantinovich. *Leksika sredneaziatskogo tefsira*. 1963.
- Bussmann, Hadumod, vd. *Routledge dictionary of language and linguistics*. Routledge, 2006.
- Caferoğlu, Ahmet. *Abu Hayyan, Kitab al-Idrak li-lisan al Atrak*. 1931.
- Clauson, Gerard. *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press, 1972.
- Çeneli, İlhan. *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*. Türk Dil Kurumu, 1997.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Dili Tarihi: Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*. Akçağ, 2005.
- Ercilasun, Ahmet Bican, ve Ziyat Akkoyunlu. *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Luġāti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. 2., c. 1120, Türk Dil Kurumu, 2015.
- Fazılov, E. İ., ve M. T. Ziyayeva. *İzıskannıy Dar Tyurskomu Yazıku (Grammatičeskiy taraktat, XIV v. na arabskom yazıke)*. Nauka, 1978.
- Haenisch, Erich. *Moğolların Gizli Tarihi-Sözlük*, Çeviren M. Kaçalın, Türk Dil Kurumu, 2020.
- Houtsma, Martijn Theodoor. *Ein turkisch-arabisches Glossar*. EJ Brill, 1894.
- İzbudak, Velet. *El-idrâk haşiyesi*. Türk Dil Kurumu, 1989.
- Kanat, Cüneyt. "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 22, no. 1, 2007, ss. 53-62.
- Karagözlü, Savaş. *İbnü Mühennâ Lüġati Türkçe Kısmı*. Kesit Yayınları, 2018.
- Karagözlü, Savaş. "Kitabu Bulġatu'l-Muštāk Fi Luġati't-Türk Ve'l-Kıfçāk'ın Bilinmeyen Bir Nüshası Üzerine." 9. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2021, ss. 681-90, <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.046>.
- Karagözlü, Savaş, ve Musa Salan. *Bulġatu'l-Muštāk fi Luġāti't-Türk ve'l-Kıfçāk Kastamonu nüshası (giriş, inceleme, tıpkıbasım ve transkripsiyon, dizin)*. Paradigma Akademi, 2022.

- Kasapoğlu Çengel, Hülya. *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu, 2017.
- Kaymaz, Zeki. “Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmi’ul-Buhûr”. *Bilge Dergisi*, c. 13, ss. 58-64.
- Kaymaz, Zeki. “Kitâb-ı Beylik Nasıl Bir Eserdi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 55, ss. 149-57.
- Kaymaz, Zeki. “Kitâbu’l İdrâk li-Lisani’l Etrâk Hakkında Bazı Notlar”. *Prof. Dr. Tofiq Hacıyev Türklük Biliminde Bir Ömür*, Akçağ, 2016, ss. 323-28.
- Kunos, Ignác. *Sejx Sulejman Efendi’s Cagataj-osmanisches Wörterbuch (Şeyh Süleyman Efendi’nin Çağatayca-Osmanlıca Sözlüğü)*. Budapest, 1902.
- Lessing, Ferdinand D. *Mongolian-English Dictionary*. University of California Press, 1960.
- Levitskaya, L. S., vd. *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurskih Yazıkov Obşçetyurskie i mejtyurskie leksişeskie osnovi na bukvı “L”, “M”, “N”, “P”, “S”. Yazıki Russkoy Kulturi*, 2003.
- Muhammed, Ragıp. “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’nin sözlükçülük anlayışı hakkında bir inceleme: Arapça dışındaki sözcüklerle düzenlenen madde başları örneği”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, no. 73 (Haziran), 2022, ss. 7-20.
- Özkan, Sezen. *Mukaddimetü’l-edeb’in Yozgat nüshasında isimler. Giriş-metin-dizin (1a-60a)*. 2009. Ankara Ü, Yüksek lisans tezi.
- Paçacıoğlu, Burhan. *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. 2006.
- Pavet de Courteille, Abel. *El-lügatü’l Nevâiyye ve’l-istişhādātü’l-Çagatâiyye, dictionnaire Turc oriental*. 1870.
- Poppe, Nicholas. *Mukaddimetü’l-Edeb, Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü. Çeviren M. Kaçalin*. Türk Dil Kurumu, 2017.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- Steingass, F. *A Comprehensive Persian-English Dictionary (New Printed b.)*. 1998.
- Tenişev, E. R. *Sravnitel’no-İstorişeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov, Leksika*. Nauka, 2001.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 1 A-E*. Simurg, 2002.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 8*. TÜBA, 2019.
- Toparlı, Recep. *Ed-dürretü’l-mudiyye fi’l-lûgati’t-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu, 2003.
- Toparlı, Recep. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Türk Dil Kurumu, 2000.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü B. C. II*, Türk Dil Kurumu, 1965.

- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Ek-I*. C. XII, Türk Dil Kurumu, 1982.
- Ulutürk, Betül. “Kıpçak Türkçesi Söz Varlığındaki Meyve Vermeyen Ağaç Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, c. 63, no. 2, 2015, ss. 197-208.
- Ünlü, Suat. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim, 2014.
- Wehr, Hans. *A dictionary of modern written Arabic*. Spoken Language Services, 1976.
- Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch–Deutsch–Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen, 2021.
- Yavuzarslan, Paşa. “Türk Dilinin Sözcük Tarihi Açısından Önemli Bir Eser Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, c. 52, no. 2004/1, 2004, ss. 152-62.
- Yıldırım, İbrahim. “Osmanlılarda Atlı Hedef Okçuluğu: Kabak Oyunu”. *Anadolu Uygurluklarında Spor*, Spor Yayınevi ve Kitabevi, 2012, ss. 158-69.
- Yüce, Nuri. *Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin ‘Omar bin Muhmmmed bin Ahmed ez-Zamaḡşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü’l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile tercümelî Şuṣṣter nüshası. Giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
- Zajaczkowski, Ananiasz. *Vocabulaire arabe-kiptchak de l’époque de l’état mamelouk: Bulḡat al-muštāq fī luḡat at-Turk wa-l-Qifṣāq l-ere partie, Le nom*. Państwowe Wydawn, 1958.

GENEL AĞ KAYNAKLARI

- <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Rik%C3%A2pdar#> (erişim tarihi: 19.04.2024)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Hapax_legomenon (erişim tarihi: 16.05.2024)
- <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc93599c> (erişim tarihi: 19.04.2024).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %60, İkinci Yazar %40.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.